

УДК 32.008.342.1

Імперативи національної політичної культури

Олег Рудакевич,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і політології
Тернопільського національного
економічного університету

У статті обґрунтовується необхідність використання поняття „імператив” для характеристики основних вимог до формування і функціонування національної політичної культури. З урахуванням ідей щодо сутнісних ознак культури та особливостей її політичного компонента розкривається зміст актуальних імперативів національної політичної культури, їх орієнтаційний та мобілізуючий потенціал.

Ключові слова: нація, національна політична культура, категоричний імператив, імперативи національної політичної культури.

The necessity of use of the term „imperative” in characteristic of key demands of formation and functioning of a national political culture is grounded in the article. Leaning on ideas of cultural essential features and peculiarities of its political component the content, orientational and mobilizational potential of urgent imperatives of national political culture are disclosed.

Keywords: nation, national political culture, categorical imperative, imperatives of national political culture.

Сучасний науковий дискурс характеризується активним використанням поняття „імператив”, яке пов’язується не лише з моральним законом І. Канта (так званім категоричним імперативом), а й засадами життєдіяльності практично в усіх сферах людського буття. Особливо це стосується політологічної літератури, в якій зустрічаємо такі назви наукових статей, як „Національна безпека в контексті сучасних

геополітичних імперативів”, „Мовні імперативи політичної коректності”, „Імперативи державної національної політики в сучасній Росії” тощо.

Дослідники окремих складових національної культури теж почали використовувати поняття „імператив”. Так, автори колективної монографії „Економічна культура населення України” (2008 р.) один з її підрозділів назвали „Імперативи і функції економічної культури” [13, с. 46 – 67]. „Якщо імперативи культури, – пишуть Є. Суїменко і Т. Петрушина, – заявляють про себе в період її генези і спостерігаються перш за все в культуротворчому процесі, то функції культури проявляються в момент її „запуску у виробництво”, в період її зрілості і готовності до виконання своєї регулятивної ролі” [13, с. 59].

Незважаючи на те, що у філософії культури й політології поняття імперативу використовується тривалий час, для розкриття змісту політичної культури воно не застосовувалося. Разом з тим, політичні культурологи так чи інакше звертаються до цієї теми. Особливо близько до розкриття змісту імперативів політичної культури дослідники підходять у процесі з’ясування суті національної політичної культури, її соціального призначення, функцій, осмислення шляхів оновлення тощо (праці В. Лісового, Л. Нагорної, П. Саса та ін.) [5, с. 246 – 251; 7, с. 10 – 37; 11, с. 4 – 37].

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади понятійного визначення та характеристики актуального змісту імперативів національної політичної культури.

„Імператив” (від лат. *imperativus* – наказовий, владний) – теоретично обґрунтований і такий, що широко використовується у філософській системі І. Канта термін, що вказує на загальний закон, вищу вимогу, важливий принцип, який визначає, що слід робити і як виконувати обов’язкове. „Уявлення про об’єктивний принцип, оскільки він примусовий для волі, – зауважував І. Кант, – називається велінням (розуму), а формула веління йменується **імперативом**” [3, с. 251].

Імперативи наказують (велять) гіпотетично або категорично. Гіпотетичні імперативи становлять собою практичну необхідність можливого вчинку, що є засобом для чогось іншого, чого бажають досягнути. Гіпотетичні імперативи бувають технічними (такими, що стосуються умінь; правила уміння) і прагматичними (тими, що стосуються блага людей, їх щастя; поради розсудливості). Категоричний імператив – вчинок, об’єктивно необхідний сам по собі, безвідносно до будь-якої мети. „Він стосується не змісту вчинку і не того, що саме через нього має статися, а форми і принципу, відповідно до якого відбувається сам вчинок” [3, с. 254]. Категоричний імператив І. Кант називає „імперативом моральності” [3, с. 255].

Специфіка імперативів у контексті культури полягає в тому, що це принципи, які впливають з її соціального призначення:

забезпечити спадковість, засади гуманізму, успішну життєдіяльність і прогресивний розвиток народу. В основі імперативів – важливі закономірності формування, функціонування і розвитку спільнот, які раціонально пізнаються чи інтуїтивно осягаються. Інколи політичні сили формулюють імперативи суспільної поведінки, виходячи з егоїстичних інтересів чи ідеологічних засад, що згодом усвідомлюється масами, які відмовляються від неадекватних життєвим інтересам настанов – квазі-чи псевдоімперативів.

Ведучи мову про імперативи національної політичної культури, слід мати на увазі багатоаспектність цього поняття. Імператив політичної культури насамперед трактується як вимога сформувати політичну культуру як важливу і невід’ємну складову політичної системи. Потреба та необхідність належної політичної культури стосується кожного, хто хоче стати повноцінним суб’єктом політики, — індивіда, суспільної групи, нації в цілому. Восени 2007 року набула суспільного резонансу стаття А. Авакова (тоді голови Харківської обласної державної адміністрації) „Імператив культури”, в якій характеризувалася загальна й політична культура українського суспільства, її вплив на політичне життя. „Суспільство, – зазначав політик, – яке не ставить своїм завданням підвищення рівня власної культури, завжди буде або отримувати тоталітарне правління, або буде свідомо опускати високий політичний рівень до межі свого культурного розвитку”. Висновок А. Авакова: **„Хочеш бути вільним, а отже мати правильну, адекватну владу – примушуй трудитися свою совість, свою волю, свій інтелект. ...Звернись до духовного туризму”** [1].

По-друге, імперативи політичної культури – це конкретні вимоги суспільства до характеру і змісту політичної культури. Є очевидним, що в різні епохи висувалися різні вимоги до політики та сповідувались різні цінності й ідеали. Нині актуальним є осмислення вимог до політичної культури постмодерного соціуму, в якому, як зазначає Р. Інглхарт, відбувається перехід до постматеріальних цінностей [2].

По-третє, імперативи політичної культури є веліннями чи своєрідними „директивами”, зафіксованими в елементах культури, які безпосередньо адресуються суб’єктам політики щодо організації суспільно-політичного життя: формування певного типу політичної системи, політичного режиму, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя тощо.

Для обґрунтування імперативів національної політичної культури важливе значення мають теоретико-методологічні настанови, які впливають із сутнісних ознак і соціального призначення культури.

Культура, її різновиди мають відображати реалії життєвих процесів і сприяти розв’язанню суспільних проблем. На це звертав увагу Х. Ортега-і-Гасет у праці „Тема нашої доби”. „Нами, – зазначав він, – правують два протилежні імперативи. Людина, жива істота, має нести в собі добро, – велить один з них, імператив культури. Добро має бути людяним,

пережитим, відтак поєднуватися з життям і бути необхідним йому, – проголошує інший імператив, вітальний. Узагальнивши їх, ми доходимо такого присуду: життя має бути культурним, але й культура має бути життєвою”. Порушення рівноваги між цими імперативами, підкреслює мислитель, „неминуче призводить до звиродніння. Безкультурне життя – це варварство; культура, позбавлена життя, – візантизм” [8, с. 337].

Культура в усіх сферах суспільного буття, особливо в політичній царині, повинна знижувати „градус” міжособистісної, міжкласової та міжнаціональної боротьби за виживання та поліпшення умов людського життя. Справжній прогрес культури індивідів і спільнот, зазначав А. Швейцер, повинен полягати „у пом’якшенні як для тих, так і для інших боротьби за існування”. „Створення максимально сприятливих умов життя – така вимога, що необхідна як сама по собі, так і для духовного і морального вдосконалення індивіда, яка є кінцевою метою культури” [12, с. 51]. Разом з тим, підкреслював мислитель, „індивід і всілякі людські спільноти повинні порівнювати свої вимоги з матеріальними і духовними благами цілого і багатьох” [12, с. 53].

Культура, її розвиток розширює горизонти людської свободи. Філософська класика виробила два підходи до розв’язання проблеми свободи: „Свобода є стан внутрішнього світу людини як розумної істоти, пов’язаний не з пізнанням, а з усвідомленням незалежності людської волі та її моральною самодетермінацією (Кант), і свобода є пізнання необхідності (Гегель) та діяльність на основі цього пізнання (марксизм)” [4]. Автор цих слів В. Келле вважає, що обидва підходи мають однакове право на існування, адже перевага одного з них лише ситуативна. У культуротворчості вона проявляється у формі таких альтернативних чи взаємодоповнювальних настанов: керуватися імперативом І. Канта (моральним законом) і/чи раціональним вибором. Однак моральне (духовне) начало має перевагу, оскільки не все, що є раціональним з точки зору конкретного суб’єкта, справлятиме позитивний вплив на розвиток народів і людства в цілому. На сторожі гуманізму завжди має стояти категоричний імператив І. Канта: „**Чини тільки згідно з такою максимом, керуючись якою ти можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом**” [3, с. 260].

Оскільки поняття національної політичної культури поєднує три макросоціальні явища — націю, політику і культуру, то, досліджуючи імперативи національної політичної культури, слід з’ясувати сутність, соціальне призначення та умови повноцінного функціонування зазначених феноменів. Імперативи мають бути спрямовані на якнайповнішу реалізацію соціальної ролі національної культури, національної політичної системи, національного організму в цілому, в яких політична культура відіграє важливу роль. Для цього слід забезпечити формування трьох груп цінностей національної політичної культури: цінностей-цілей, цінностей-засобів та цінностей-умов, серед яких головними і визначальними є перші.

Політична діяльність і сформована на її основі політична система забезпечують генезу національної спільноти і є необхідною складовою механізмом її функціонування. Політична життєдіяльність нації супроводжується нагромадженням політичного досвіду і традицій, формуванням відповідних знань, цінностей і норм, тобто генезою та розвитком політичної культури, без якої неможлива ефективна політична діяльність. Сутність нації, яка полягає в діалектичній єдності етнічної і політичної самоорганізації соціуму [10], потребує поєднання елементів національної етнічності (державної мови, національної історії, національних символів тощо як політизованих цінностей) та власне політичних цінностей, якими є національний суверенітет, національна держава, національна політична система, демократичні норми тощо.

Національна політична культура включає три принципово різні групи форм (елементів): конституюючі політичну сферу категорії і поняття, що розкривають сутність і зміст політичних явищ і процесів (соціально-політичну онтологію), політичні цінності й регулятори (норми, принципи, звичаї, стереотипи мислення і поведінки тощо). Необхідність їх стабільного та ефективного функціонування диктує вимогу інституціоналізації політичних відносин і культури. Традиційні політичні інститути слід розглядати як вищий рівень буття національної політичної культури, котрі, з одного боку, органічно поєднують структурні елементи культури, а з іншого – виступають інструментом ефективного впливу на діяльність і поведінку політичних акторів.

Слід мати на увазі й те, що реальна політика, політична влада – це система вельми суперечливих відносин, які характеризуються, по-перше, амбівалентністю (влада є механізмом взаємодії людей, яка забезпечує соціальну справедливість та управління країною; однак, вона може бути і злону, дегуманізованою силою, яка принижує, експлуатує, а то й тероризує народ); по-друге, асиметричністю (різним є політичний статус „владних мужів” – парламентарів, управлінців, суддів, які володіють привілеями і використовують адміністративні важелі впливу, та підлеглих, часто безправних і беззахисних громадян); по-третє, відчуженням (політична влада проявляє схильність відмежовуватися від рядових громадян, їх насущних потреб та зловживати службовим становищем для реалізації власних егоїстичних інтересів). Зважаючи на це, політична культура має сприяти зведенню до мінімуму проявів соціальної несправедливості, нерівності та негуманного ставлення до людей з боку влади. Критерієм її оцінки повинен бути категоричний імператив І. Канта: „**Чини так, щоби ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого так же, як до мети, і ніколи не ставився б до нього лише як до засобу**” [3, с. 270]. Актуальність реалізації цього імперативу особливо очевидна для сучасної України, значна частина політиків і державних службовців якої використовує державу та народну довіру для першочергового задоволення особистих потреб.

Суб'єкти національної культури, враховуючи такі загрози, виробляють принципи й засоби, покликані блокувати негативні прояви. Прикладами запобіжного інструментарію є поділ влади, вдосконалення виборчих технологій, скасування депутатської недоторканності, розвиток громадянського суспільства, забезпечення гласності і свободи слова, правовий захист опозиційної діяльності тощо. Формування, впровадження та вдосконалення таких політичних технологій є одним з важливих імперативів сучасної демократичної політичної культури.

На вершині ціннісної піраміди національної політичної культури має бути нація як цінність-мета, спроможна забезпечити гідність людини, її права і свободи, всебічний розвиток і благополуччя кожного громадянина. У якості головних цінностей-засобів національної політичної культури виступають національна держава, громадянське суспільство, національна еліта, демократія, національна політична система в цілому. Цінностями-умовами мають визнаватися національний суверенітет, національна злагода, національна безпека, мирні стосунки з іншими народами тощо. Хоч інколи важко однозначно ідентифікувати такі види національних цінностей, адже в різних ситуаціях вони можуть змінювати свою роль, та все ж загальна постановка питання про те, що є вищою цінністю і головною метою нації а що засобом чи умовою її життєдіяльності, впорядковує національну політичну культуру, надає їй доцільного та системного характеру.

Загальні імперативи політичної культури мають бути адаптовані до специфічних умов життя конкретної нації, велінь історичної епохи та перспектив національного розвитку. Імперативи національної політичної культури найповніше заявляють про себе в період формування нації та її культури, відродження національних традицій, в переломні моменти національного розвою. Їх реалізація не завжди відбувається легко й динамічно, адже стара політична культура володіє інерційністю й активно підтримується її носіями. Тому національна еліта повинна чітко формулювати й пропагувати імперативи політичної діяльності, критично мислити й засвоювати уроки історії. Імперативи національної політичної культури зазвичай наштовхуються на сувору протидію настановлень антинаціональних сил, ворожих зарубіжних центрів, нігілістів та егоїстів у середовищі політичних еліт та інтелектуалів. Політична пильність і наполегливість повинні характеризувати тих, хто несе відповідальність за долю нації.

„Побічним продуктом” протидії імперативам національної політичної культури є своєрідні антиімперативи, які проявляються, з одного боку, в нав'язуванні думки про відсталий, архаїчний характер культури місцевого населення, його неспроможність до політичної консолідації та розбудови власної держави, з другого боку – в цілеспрямованій пропаганді чужої культури ніби як більш розвиненої та перспективнішої. В якості інструменту протидії імперативам національної культури активно

використовується масова культура з її низьким рівнем моральності, космополітичним характером, пропагандою насилля, егоїзмом, зневагою до народних традицій і звичаїв.

Враховуючи сказане та базуючись на критично осмисленому вітчизняному і зарубіжному політичному досвіді, сформулюємо імперативи національної політичної культури. Основними з них, на нашу думку, є такі:

- політичні цінності мають ґрунтуватися на імперативі моральності й відповідати життєвим інтересам нації, історичним традиціям, ментальності народу, вимогам часу, бути підставою його подальшого розвитку;
- політичні сили та громадяни мають розглядати націю лише як мету своєї діяльності, а не засіб задоволення егоїстичних чи групових інтересів;
- представляючи націю як цінність-мету, в якості критерію її розвиненості необхідно використовувати стан свободи та благополуччя кожного з її членів; нація як політична мета і цінність має бути тісно й нерозривно пов'язана з імперативом самоцінності людини;
- національна держава та інші національні політичні інститути, політична система в цілому повинні розглядатися як цінності-засоби. Це означає, що політичні інститути не можуть бути самоцінними, а мають служити благу нації та громадянам держави;
- у якості базових цінностей-умов національної політичної культури слід визнавати національну єдність, міжетнічний та міжконфесійний мир, національну безпеку, мирні взаємини з іншими націями і державами;
- особливої уваги заслуговує орієнтація членів нації та еліти на гуманізацію політичних відносин. Етичні принципи і моральні норми повинні мати верховенство над суто політичними засадами, нормами й інституціями;
- політична культура має відповідати національному принципу, який вимагає діалектичного поєднання в її структурі та функціонуванні політично важливих елементів національної етнічності (спільна мова, історична пам'ять, національні традиції, символи тощо) і власне політичних цінностей та ідеалів;
- слід орієнтуватись на демократичні цінності, які в найбільшій мірі відповідають сутності національної самоорганізації: національний суверенітет, політичні права і свободи громадян, їх рівність перед законом, виборність і змінність керівних органів, парламентаризм, відкритість влади тощо;
- генеза і вдосконалення національної політичної культури передбачає формування всього арсеналу функціональних елементів політичної культури – когнітивних, ціннісних, регулятивних. Необхідно дбати про інституційне закріплення політичних відносин та складових національної політичної культури, що забезпечує стабільність та ефективність політичної системи;

- серцевиною національної політичної культури, елементом, який визначає коло основних цінностей та ідеалів, єднає їх, є національна ідея. Її сутність має розглядатися як визначення мети, реалізація якої забезпечить нації, кожному її члену щасливе життя [9];
- національна політична культура повинна розвиватись у руслі загальнолюдських цінностей, творчо адаптуючи кращий світовий досвід, особливо країн Європейського Союзу, членом якого прагне стати кожна європейська держава;
- відповідно до тенденцій, які спостерігаються у зв'язку з переходом людства до постмодерного стану, слід підтримувати переорієнтацію соціуму з переважно матеріальних на духовні цінності нації та людської цивілізації;
- національна політична культура має набирати все більше осмисленого, наукового характеру, на що звертав увагу ще В. Липинський. Політична культура, зазначав він, „тим більша в даній нації”, „чим нація має більше нагромадженого досвіду, тобто чим більше спостережень вона в політичному житті поробила і чим більше науки з тих спостережень вона для потреб дальшої своєї політичної творчості в своїй збірній пам'яті, тобто в своїй власній традиції, заховала” [6, с. 352].

Перелічені імперативи мають характер гіпотетичних імперативів, адже звертають увагу на засоби та умови, що забезпечують належну ефективність національної політичної системи та гідне, щасливе життя національній спільноті. Гіпотетичним імперативом є, в тому числі, й визнання нації цінністю-метою, адже розбудова й існування нації – необхідна умова формування та повноцінної життєдіяльності кожного громадянина. Нація і людина як феномени і цінності перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку: без нації не може розвиватись сучасна людина, її самосвідомість і культура; без вільної, національно свідомої особистості – неможлива нація як життєздатний етнополітичний організм.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що поняття „імператив (імперативи) національної політичної культури” розкриває важливий аспект процесу формування, самоорганізації та функціонування цієї культури та є необхідним елементом теорії національної політичної культури. Саме на основі осмислення імперативів політичної культури національна спільнота, її провідна верства можуть свідомо і цілеспрямовано впливати на процеси культуротворення, реалізовувати стратегію оновлення національної культури, здійснювати політичну соціалізацію нових поколінь.

Подальше дослідження імперативів національної політичної культури має спрямовуватись на їх всебічне теоретичне обґрунтування, виявлення взаємозв'язку з інструментарієм та функціями культури, осмислення нових імперативів, які диктує перехід людства до постмодерної цивілізації.

Література:

1. **Аваков А.** Императив культуры / А. Аваков [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/10/22/44261150/> – Назва з титул. екрану.
2. **Инглхарт Р.** Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – №4. – С. 6 – 23.
3. **Кант И.** Основы метафизики нравственности / И. Кант // Кант И. Соч. в 6 т. [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана] – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 219 – 310.
4. **Келле В. Ж.** Культура и свобода. Культура как предметное бытие свободы / В. Ж. Келле [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://iph.ras.ru/page4945287.htm> – Назва з титул. екрану.
5. **Лісовий В. С.** Поняття політичної культури. Політична культура українців / В. С. Лісовий // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / Відпов. ред. К. Шинкарук, Є. Бистрицький. – К.: Фенікс, 1996. – С. 239 – 269.
6. **Липинський В.** Повне зібрання творів, архівів, студій / В. Липинський. – Київ – Філадельфія, 1995. – Т. 2. – Кн. 1. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Ред. Я. Пеленський. – 471 с.
7. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
8. **Ортега-і-Гасет Х.** Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет; пер. з іспан. В. Бургградта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
9. **Рудакевич О.** Єдність національної та модерністської ідей у трансформації українського суспільства / О. Рудакевич // Вісник Української академії державного управління при Президенті України. – 1997. – №1. – С. 108 – 117.
10. **Рудакевич О. М.** Національний принцип: етнополітична концепція нації. Монографія / О. М. Рудакевич // Тернопіль: Вид-во ТНЕУ „Економічна думка”, 2009. – 292 с.
11. **Сас П. М.** Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): Навч. посібник / П. М. Сас. – К.: Либідь, 1998. – 296 с.
12. **Швейцер А.** Культура и этика / А. Швейцер; пер. с нем. Н. А. Захарченко и Г. В. Колшанского. Общая ред. проф. В. А. Карпушина. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
13. Экономическая культура населения Украины / Под ред. академика НАН Украины В. М. Вороны, д-ра философских наук, профессора Е. И. Суименко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.